

ضرورت تحقق اقتصاد مقاومتی و گفتمان سازی آن توسط روحانیت با تأکید بر بیانات رهبر معظم انقلاب

مریم سلیمی^۱، محمد مهدی کریمی نیا^۲، مجتبی انصاری مقدم^۳، محمد حسین احمدی^۴

^۱ طلبه سطح سه (کارشناسی ارشد) رشته تفسیر و علوم قرآن کریم، مؤسسه آموزش عالی حوزوی حضرت فاطمه (سلام الله علیها)، تهران، ایران، پژوهشگر و فعال فرهنگی

^۲ استادیار و عضو هیأت علمی دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم، طلبه و پژوهشگر حوزه علمیه قم، ایران (نویسنده مسئول)

^۳ دانشجوی دکترای علوم و قرآن و حدیث دانشگاه میبد، ایران، مدرّس دانشگاه

^۴ طلبه سطح چهار (دکتری) رشته فقه و اصول، حوزه علمیه قم، ایران، مبلغ، پژوهشگر و فعال فرهنگی

چکیده

جامعه‌ی اسلامی نیازمند نظام اقتصادی مبتنی بر تعالیم دینی است؛ زیرا الگوی تولید، توزیع و مصرف در جامعه از عوامل مؤثر بر فرهنگ و امنیت ملی می‌باشد. این پژوهش، به منظور تبیین مسؤولیت شرعی روحانیت در ایجاد گفتمان اقتصاد مقاومتی، با روش توصیفی-تحلیلی و مطالعه‌ی اسنادی؛ با احصای ویژگی‌های اقتصاد مقاومتی از بیانات رهبری، ذکر نسبت آن با نظام اقتصادی اسلام و شرح چالش‌ها و فرصت‌های اقتصادی پیش‌روی ایران، ضرورت اجرای این الگو را تشریح، و با بیان ماهیت و کارکرد گفتمان‌سازی مفاهیم دینی-انقلابی و به استناد ادله‌ی شرعی وظایف اجتماعی روحانیت، لزوم گفتمان‌سازی اقتصاد مقاومتی توسط این نهاد را تبیین نموده است. به دلیل وجوب حاکمیت نظام ولایت الهی، ممانعت از نفوذ الگوی ضد دینی و بحران‌زای توسعه‌ی غربی، مقابله با جنگ نرم اقتصادی، و بهره‌برداری بهینه از ذخایر خدادادی، تحقق اقتصاد مقاومتی، ضرورتی انکارناپذیر بوده و لازم‌اش گفتمان‌سازی عمل‌محور آن است؛ روحانیت، مهم‌ترین متولی تعلیم و تربیت اسلامی، باید با تبیین، تبلیغ، تثبیت و تعمیق ابعاد اقتصاد مقاومتی و فرهنگ متناسب با آن، با اثرگذاری بر بینش، گرایش و رفتار اقتصادی آحاد جامعه، زمینه‌ساز تبدیل اقتصاد مقاومتی به خواست عمومی و تحقق آن شود.

واژه‌های کلیدی: اقتصاد مقاومتی، روحانیت، رهبر معظم انقلاب، ضرورت، گفتمان‌سازی.

مقدمه

از منظر مکتب حیات بخش اسلام، «اقتصاد» از مهم ترین ابزارهای حاکمیت ارزش های الهی در گستره ی حیات فردی و اجتماعی است؛ لذا، مباحث مربوط به بعد مادی و معیشت انسان، بخش قابل توجه از تعلیم دینی را تشکیل داده اند؛ با توجه به اهمیت موضوع، اقتصاد جامعه ی اسلامی، از دیرباز مورد توجه اندیشمندان شیعه و سنی بوده است. از صدر اسلام تا زمان معاصر، متفکرین مسلمان نظراتی پیرامون اقتصاد ابراز داشته اند که نام بزرگانی چون ابوذر غفاری، یحیی بن عمر، شیخ صدوق، شیخ مفید، ابن مسکویه، سید مرتضی، ابن حزم، شیخ طوسی، محقق حلی، ابن تیمیه، محمد غزالی، سید قطب و شهید صدر و ... به عنوان صاحب نظران این عرصه، در تاریخ ثبت است. آرای جمعی از آنان را می توان در کتاب «سیر اندیشه اقتصادی متفکران مسلمان» یوسفی (۱۳۹۵) ملاحظه نمود.

امروزه، با پیچیده تر شدن مسائل اقتصادی و تأثیر تحولات خارجی بر اوضاع داخلی کشورها، توجه به مقوله ی اقتصاد از حساسیت بیشتری برخوردار شده است. رهبر معظم انقلاب با بینش عمیق دینی و اشرافیت نسبت به رویدادهای داخلی و خارجی، نخستین بار در شهریور ۱۳۸۹، با به کارگیری اصطلاح «اقتصاد مقاومتی»، و در بهمن ۱۳۹۲ با ابلاغ «سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی»، از اقتصاد مقاومتی به عنوان الگوی بومی، علمی و برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی و تنها راه حل مشکلات اقتصادی کشور یاد نمود. بند ۲۱ ابلاغیه ی مذکور شامل راهبرد «تبیین ابعاد اقتصاد مقاومتی و گفتمان سازی آن به ویژه در محیط های علمی، آموزشی و رسانه ای و تبدیل آن به گفتمان فراگیر و رایج ملی» است.

پس از طرح عنوان اقتصاد مقاومتی و ابلاغ سیاست های کلی آن، مقالات و کتاب های متعدد پیرامون چیستی، چرایی و چگونگی تحقق اقتصاد مقاومتی، به نگارش درآمد؛ از جمله مقاله ی «اقتصاد مقاومتی و ملزومات آن؛ با تأکید بر دیدگاه مقام معظم رهبری» میرمعزی (۱۳۹۱)، کتاب «درس گفتارهای اقتصاد مقاومتی» پیغامی (۱۳۹۳) و کتاب «اقتصاد مقاومتی؛ مبانی، سیاست ها و برنامه عمل» عبدالملکی (۱۳۹۵). اسحاقی (۱۳۹۳) در کتاب «نقش فرهنگ در مقاوم سازی اقتصاد»، به بیان تأثیر فرهنگ بر زیرساخت های اقتصادی، الزامات فرهنگی تحقق اقتصاد مقاومتی و نقش مردم و دولت اسلامی در این زمینه پرداخته و یوسفی (۱۳۹۸) در کتاب «درس نامه اقتصاد مقاومتی»، علاوه بر ماهیت و چرایی اجرای این الگو، نقش علمای گذشته در مقاوم سازی اقتصاد ایران را نیز بیان نموده است. ذوعلم و دیگران (۱۳۹۷) در بخشی از کتاب «گفتمان معاصر ۲؛ نگاهی اجمالی به چیستی و چرایی اقتصاد مقاومتی» به تبیین تفاوت اقتصاد مقاومتی با نظام های اقتصادی جهان پرداخته اند و سلطانی فر (۱۳۹۶) در مقاله ی «گفتمان سازی رسانه ای اقتصاد مقاومتی» نقش رسانه های خبری در گفتمان سازی اقتصاد مقاومتی را تبیین کرده است. با توجه به نتایج جستجوها، تنها سه اثر پیرامون نقش روحانیت در تحقق اقتصاد مقاومتی وجود دارد؛ مالک (۱۳۹۵) در کتاب «اقتصاد مقاومتی و نقش روحانیت در پیش برد آن»، ضمن شرح ماهیت اقتصاد مقاومتی و برخی جنبه های سیاسی و دینی لزوم تحقق آن، بخشی کوتاه از کتاب را به بیان وظیفه ی پژوهشگری، تبلیغ و مطالبه گری روحانیت در این باره اختصاص داده و پیغامی (۱۳۹۵) در درس گفتارهایی در قالب کتاب های الکترونیکی «روشنای اقتصاد انقلاب؛ نقش روحانیت در اقتصاد مقاومتی» و «نیازهای روحانیت در جنگ اقتصادی؛ وظیفه روحانیت در جنگ اقتصادی» توضیحاتی پیرامون نقش روحانیت در حوزه های عملیاتی اخلاق، احکام، عقاید و سواد اقتصادی ارائه نموده است.

با وجود آثار پژوهشی فراوان، باور عمومی نسبت به اقتصاد مقاومتی به خوبی شکل نگرفته و جامعه از فرهنگ متناسب با آن فاصله ای زیاد دارد. به نظر می رسد این امر متأثر از چند عامل است: ۱. ناکارآمد جلوه نمودن اقتصاد مقاومتی در اثر قرائات ناصواب بعضی صاحب نظران از این الگو؛ ۲. ناگفته ماندن برخی از ابعاد مهم لزوم اجرای اقتصاد مقاومتی؛ ۳. حصر نتایج پژوهش های ارزشمند در این زمینه در لایه ی نخبگانی و راه یافتن آن ها به فضای عمومی، در اثر ناآگاهی عده ای از متولیان فرهنگ و آموزش نسبت به ضرورت و نحوه ی گفتمان سازی اقتصاد مقاومتی.

مقاله ی حاضر درصدد است اولاً، ویژگی های اقتصاد مقاومتی را با توجه به بیانات رهبری احصاء نموده و از تحلیل و تفسیر ماهیت آن خودداری نماید؛ ثانیاً، با استناد به آیات، روایات، بیانات رهبری و برخی شواهد تاریخی، ابعاد مهم ضرورت تحقق این الگو را، که در پژوهش های پیشین چندان مورد توجه نبوده اند، شرح دهد؛ ثالثاً، لزوم گفتمان سازی اقتصاد مقاومتی توسط روحانیت را به استناد ادله ی شرعی، دیدگاه رهبری و بر مبنای الگوی گفتمان سازی عمل محور تبیین نماید. از این رو، سعی شده با روش توصیفی-تحلیلی و مطالعه ی کتابخانه ای؛ با ذکر ویژگی های اقتصاد مقاومتی و نسبت آن با نظام اقتصادی اسلام و بیان تهدیدها و فرصت های اقتصادی پیش روی ایران، لزوم تحقق این الگو تشریح و با بررسی چیستی، چگونگی و کارکرد گفتمان سازی مفاهیم دینی-انقلابی، ضرورت ایجاد گفتمان اقتصاد مقاومتی توسط روحانیت تبیین شود؛ تا این نهاد که در طول تاریخ تشیع، در اثرگذاری بر بینش، گرایش و رفتار مردم، نقش بی بدیل و انکارناپذیر داشته، با درک مسئولیت شرعی خود در این مقطع زمانی، زمینه ی باور عمومی به اقتصاد مقاومتی و تحقق کامل آن را فراهم نماید. نوشتار پیش رو پاسخی است به این دو پرسش که چرا ایران نیازمند اقتصاد مقاومتی است؟ و چرا روحانیت باید نسبت به ایجاد گفتمان آن اهتمام ورزد؟ برای پاسخ به این پرسش ها باید دانست به طور کلی، پس از انقلاب اسلامی، مدیریت اقتصادی ایران بر مبنای کدام تفکر و گفتمان بوده و علت اصلی مشکلات اقتصادی فعلی و راه برون رفت از آن ها چیست؟، بهره مندی بهینه از فرصت های اقتصادی ایران چگونه امکان پذیر است؟ و چه راهکاری برای نهادینه سازی معارف دینی و مفاهیم انقلابی در جامعه وجود دارد؟ پاسخ این سؤالات در دو بخش «ضرورت تحقق اقتصاد مقاومتی» و «ضرورت گفتمان سازی اقتصاد مقاومتی توسط روحانیت» ارائه می شود.

۱. مفهوم شناسی

۱-۱. اقتصاد

«اقتصاد» از ماده ی «قصد» و در لغت به معنای استقامت در مسیر، و در امر معیشت به معنای اسراف نکردن و تنگ نگرگرفتن است (ر.ک: فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ص ۵). این کلمه و مشتقات آن در قرآن به معنی راست، متوسط و معتدل به کار رفته است (قرشی، ۱۳۷۱ش، ج ۶، ص ۸). اقتصاد در اصطلاح، به معنی رعایت اعتدال در هزینه کردن پول، کالاهای مصرفی و سرمایه ای و به تنقیح مناط، در نیروی کار دارای ارزش بازاری، به تناسب کاربرد آن ها می باشد (ر.ک: میرمعزی، ۱۳۹۰ش، ص ۵۰۰).

۱-۲. اقتصاد مقاومتی

اقتصاد مقاومتی یعنی محکم سازی پایه های اقتصاد؛ به گونه ای که در شرایط تحریم و غیر تحریم، بارور بوده و با تحریکات و تکان های جهانی، با سیاست های آمریکا و غیر آمریکا زیرورو نشود؛ اقتصادی متکی به مردم و متناسب با نیازهای کشور (ر.ک: بیانات رهبری در حرم مطهر رضوی؛ ۱۳۹۳/۱/۱- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=25993>). اقتصاد مقاومتی، الگوی بومی، علمی و برآمده از اصول و ارزش های دینی و فرهنگ جهادی است؛ اقتصادی متکی به دانش و فن آوری، عدالت بنیان، درون زا، برون گرا، پویا و پیشرو، که الهام بخش نظام اقتصادی اسلام است (ر.ک: ابلاغیه سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی؛ ۱۳۹۱/۱۱/۲۹- <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=25370>).

۳-۱. گفتمان

ریشه ی مفهوم «گفتمان»، «discurrese»، را می توان در فعل یونانی «discurrere»، به معنای حرکت سریع در جهات مختلف یافت. این مفهوم به معنی تجلی زبان در گفتار و نوشتار به کار برده می شود؛ ولی همان طور که از ریشه ی آن پیداست، در علم بیان کلاسیک بر زبان، به عنوان حرکت و عمل تأکید می شده است. از معادل هایی که برای این مفهوم در زبان فارسی به کار برده شده می توان از «گفتار»، «وعظ و خطابه»، «سخن»، «درس و بحث» و «گفتمان» نام برد (عضدانلو، ۱۳۷۵ش، ص ۴۷ و ۴۸). گفتمان، شاکله ی باورها و به مثابه ی جریان فرهنگی-اندیشه ای فراگیر است. «ایدئولوژی»، هسته ی مرکزی گفتمان، شامل اعتقادات بنیادین یک گروه اجتماعی است؛ اما گفتمان، گسترده تر و شامل کنش ها، نهادها، زبان و تمام صور اجتماعی بوده و یک جریان اجتماعی است (ر.ک: امین خندقی، جعفرنیا، ۱۳۹۳ش، ص ۱۴۳ و ۱۴۴ و امین خندقی و دیگران، ۱۳۹۶ش، ص ۱۵). گفتمان با نظام معرفتی همراه است؛ این نظام معرفتی پس از شکل گیری می تواند از بافت اجتماعی فراتر رود. نظام معرفتی، همه گیر و در بطن خود مشتمل بر عبارت «گفتمان غالب» است (ر.ک: امین خندقی؛ جعفرنیا، ۱۳۹۳ش، ص ۱۴۴).

در کلام رهبر معظم انقلاب، «گفتمان» با تعبیری مانند: «جهت گیری فکری مشخص در جامعه»، «فکر رایج بین مردم»، «مطالبه ی عمومی»، «باور عمومی»، «سخن مورد قبول و توجه عموم مردم» و «همه گیری یک مفهوم و معرفت در برهه ای از زمان در جامعه» به کار رفته است (ر.ک: بیانات در دیدار تصویری نمایندگان تشکلهای دانشجویی؛ ۱۳۹۹/۲/۲۸- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=45639>، دیدار رئیس و اعضای مجلس خبرگان- رهبری؛ ۱۳۹۶/۶/۳۰- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=37721>، بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری؛ ۱۳۹۲/۱۲/۱۵- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=25696> و بیانات در دیدار جمعی از طلاب و روحانیون؛ ۱۳۸۸/۹/۲۲- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8513>).

۴-۱. گفتمان سازی

^۱. با توجه به اینکه اصطلاح «اقتصاد مقاومتی»، نخستین بار توسط رهبر معظم انقلاب به کار رفت، در تعریف این مفهوم، دیدگاه ایشان مدنظر قرار گرفته است.

متفکران غربی، گفتمان سازی را با تعاریف: شکل گیری گفتمان، تولید گفتمان و معنا سازی به کار برده اند. به عقیده ی واسنو، تولید کنندگان، موضوع، مخاطبان، منابع تولید و ادله ی سخن، مؤلفه های اساسی گفتمان سازی هستند (امین خندقی و دیگران، ۱۳۹۶، ص ۱۶ و ۱۷).

مقام معظم رهبری درباره ی چگونگی شکل گیری گفتمان و به عبارتی، الزامات گفتمان سازی می فرماید: «معارف باید تبدیل بشود به گفتمان های عمومی در بین مردم؛ آن قدر تکرار بشود... آن قدر درباره اش تحقیق بشود... کار هنری نکنند که بشود جزو واضحات و بینات جامعه ی اسلامی (بیانات در دیدار شرکت کنندگان در مسابقات بین المللی قرآن؛ ۱۳۹۶/۲/۷؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=36331>). این با گفتن حاصل می شود؛ با تبیین لازم، منطقی، عالمانه و دور از زیاده روی های گوناگون... با زبان صحیح، علمی، منطقی و با زبان خوش (ر.ک: بیانات در دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری؛ ۱۳۹۲/۱۲/۱۵؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=25696>؛ احتیاج دارد به برنامه ریزی و کار فعال؛ مثل دمیدن پیوسته در وسیله ی فشاری است که می تواند آب یا مایه ی حیات یا هوا را به نقاط مختلفی که مورد نظر است، برساند.» (بیانات رهبری در دیدار جمعی از طلب و روحانیون؛ ۱۳۸۸/۹/۲۲؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8513>). با توجه به تعریف ایشان از گفتمان و نحوه ی شکل گیری آن، می توان گفت مفهوم گفتمان سازی عبارت است از: فرآیند ترویج مداوم، عالمانه و مدبرانه ی مفاهیم و معارف و تبدیل آن ها به فرهنگ و باور عمومی.

۲. ضرورت تحقق اقتصاد مقاومتی

درک ضرورت تحقق اقتصاد مقاومتی مستلزم شناخت نظام اقتصادی اسلام، نسبت اقتصاد مقاومتی با این نظام، بررسی روند شکل گیری و نفوذ گفتمان توسعه ی غربی، مبانی فکری نظام سرمایه داری، نتایج اعمال سیاست های نهادهای بین المللی بر ایران و جهان، شناخت نقشه ی روز دشمن و فرصت های اقتصادی ایران و دیدگاه اسلام در این زمینه است.

۲-۲. نظام اقتصادی اسلام

نظام اقتصادی اسلام، مجموعه الگوهای رفتاری و روابط اقتصادی در حوزه ی تولید، توزیع و مصرف است که از کتاب، سنت و عقل استنباط می شود. الگوها چگونگی پیوند شرکت کنندگان در نظام اقتصادی به یکدیگر و به منابع اقتصادی را تبیین کرده، و براساس مبانی بینشی و اصول راهبردی معینی در جهت اهداف اقتصادی اسلام سامان یافته اند (میرمعزی، ۱۳۹۰، ص ۴۶ و ۴۷). مهم ترین اصول و ارزش های این نظام عبارتند از: مالکیت خداوند، امانت دار بودن انسان، ممنوعیت رکود سرمایه، انگیزه ی سالم، عدالت، اخوت، مواسات، توجه به معنویات، توجه به نیازها و اولویت ها در مصرف، انضباط مالی، قناعت، جهاد مالی، الگوناپذیری از بیگانگان، تخصص و تعهد (ر.ک: ایروانی، ۱۳۸۳، ص ۱۲۰-۱۰۳). از دیدگاه اسلام، هرگونه نعمت مادی مایه ی استواری جامعه و به مثابه ستون فقرات جامعه ی انسانی است. بهره برداری از مواهب الهی برای تعالی خود، حفظ عزت، بی نیازی از فرومایگان، گسترش رفاه معقول و عزتمندانه برای خانواده، تکریم خویشان و همسایگان و تأمین نیاز هم نوعان، اهداف تولید را در اسلام تشکیل می دهند. عدالت در توزیع منابع و ثروت، یکی از اهداف نظام اقتصادی اسلام است؛ تا از انباشت مال و مصرف بی رویه جلوگیری شده و همگان از مواهب الهی بهره مند گردند (ر.ک:

جوادی آملی، ۱۳۹۱ش، ص ۵۷۱، ۵۷۹، ۵۸۰ و ۶۱۸). تقوا، انجام اعمال شایسته، شکر و ادای حقوق، بخشی از اهداف مصرف در مکتب اسلام است (ایروانی، ۱۳۸۳ش، ص ۱۱۶).

۳-۲. اقتصاد مقاومتی؛ الهام بخش نظام اقتصادی اسلام

با توجه به ویژگی های اقتصاد مقاومتی (شکل ۱)، این الگو یک نقشه ی راه بومی، علمی و برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی و الهام بخش نظام اقتصادی اسلام است؛ زیرا برپایه ی اصول و ارزش های نظام اقتصادی اسلام بنا شده و در پی تحقق اهداف تولید، توزیع و مصرف موردنظر اسلام است؛ ماحصل اجرای اقتصاد مقاومتی، بهره برداری و مصرف بهینه منابع خدادادی و امکانات درونی، به کارگیری سرمایه های مردمی در جهت رونق تولید ملی، افزایش ثروت عمومی و توزیع عادلانه آن، رفع فقر و فساد و فاصله ی طبقاتی، تعامل اقتصادی برادرانه در جامعه، فعالیت های اقتصادی مجاهدانه، تأمین نیازهای اساسی کشور و رفع وابستگی در این زمینه، برقراری روابط تجاری سودمند با جهان، حفظ عزت، استقلال و امنیت اقتصادی جامعه اسلامی در شرایط تحریم و غیرتحریم، و تولید باکیفیت مبتنی بر تخصص، تجربه و دانش روز است.

ویژگی	توضیحات	اهداف کلی
عدالت محوری	عدالت اقتصادی و اجتماعی، تولید و افزایش ثروت ملی؛ ضمن تأمین شاخص های جهانی	عدالت اقتصادی
امنیت اقلام راهبردی	خودکفایی در تولید مایحتاج اساسی؛ به ویژه تأمین غذا و دارو	امنیت اقتصادی
فسادستیزی	شفاف سازی، ایجاد امنیت اقتصادی و فضای باثبات رقابتی برای سرمایه گذاران	
برون گرایی	تعامل ایمن و مقتدرانه با اقتصادهای جهانی	
مقاوم بودن	مقاومت در برابر بلایای طبیعی، تکان های اقتصادی تخصمی و تحولات جهانی	
مردم محوری	سرمایه گذاری مردم با کمک، هدایت، ظرفیت سازی و نظارت دولت	بهره وری و رشد اقتصادی
جهادی بودن	حرکت جدی، مجاهدانه و فوق طبیعی مردم و مسئولین	
دانش محوری	اتکا بر پیشرفت های علمی، مهارت و تجربه های کارگران و صاحبان صنایع	
اصلاح الگوی مصرف	صرفه جویی و پرهیز از اسراف و هزینه های زائد	
درون زایی	بهره برداری از ظرفیت های انسانی، علمی، طبیعی، اقلیمی و مالی کشور	
تک محصولی نبودن	کاهش وابستگی به فروش نفت خام؛ تکیه بر فروش فرآورده های نفتی	

شکل ۱- ویژگی های اقتصاد مقاومتی براساس دیدگاه رهبر معظم انقلاب (مدظله العالی)

(ر.ک: بیانات در حرم مطهر رضوی؛ ۱۳۹۳/۱/۱، جلسه تبیین سیاست های اقتصاد مقاومتی؛ ۹۲/۱۲/۲۰ و ابلاغیه‌ی

سیاست های کلی اقتصاد مقاومتی؛ ۱۳۹۲/۱۱/۲۹)

۲-۴. دلایل لزوم تحقق اقتصاد مقاومتی

با توجه به نسبت این الگو با نظام اقتصادی اسلام، سه دلیل مهم لزوم تحقق آن عبارتند از:

۱-۲-۴. حاکمیت نظام ولایت الهی

اسلام، دین ولایت الله است. ولایت پیامبر و ائمه‌ی اطهار (صلوات الله علیهم اجمعین)، در طول ولایت خدا، و حاصل خروج از این نظام، قطع ولایت الهی است (ر.ک: قرائتی، ۱۳۸۳ ش، ج ۳، ص ۱۰۴ و ۱۱۲). در عصر غیبت، بنابر توقیع شریف حضرت مهدی (عجل الله تعالی فرجه الشریف)، ولی فقیه، به نیابت از امام معصوم در امور مربوط به حکومت بر مردم ولایت دارد (ر.ک: ابن بابویه، ۱۳۸۰ ش، ج ۲، ص ۴۸۴ و مصباح یزدی، ۱۳۹۶ ش، ص ۱۰۰). ولی فقیه، دژ محکم اسلام (کلینی، ۱۴۰۷ ق، ج ۱، ص ۳۸)، حافظ عقاید، احکام، نظام های اسلام و کیان جامعه اسلامی است. بنابر کلام امیرالمؤمنین (علیه السلام)، حقوق متقابل رهبر و مردم، از بزرگ ترین حقوق الهی و رعایت آن، سبب عزت یافتن حق در جامعه، برقراری عدالت، اصلاح امور، تداوم حکومت و یأس دشمنان، و ترک آن باعث تعطیلی احکام دین، افزایش هواپرستی، رواج نیرنگ بازی در دین و از بین رفتن وحدت است (شریف الرضی، ۱۳۷۹ ش، ج ۲، ص ۴۴۳). مردم موظف هستند قوانین الهی اقتصادی مستفاد از ادله‌ی شرعی و قوانین وضع شده براساس مصالح اسلام و مسلمین از سوی حکومت اسلامی را رعایت کنند. کتاب، سنت و عقل بر این مسؤولیت دلالت دارند (ر.ک: میرمعزی، ۱۳۹۰ ش، ص ۲۵۷). لذا، اجرای یک الگوی اقتصادی برآمده از ارزش ها و قوانین الهی که مورد تأکید و امر ولی فقیه است، ضروری می باشد.

۲-۴-۲. نفی استکبار جهانی و مواجهه با تهدیدهای آن

اساس دعوت انبیاء، دعوت به توحید و نفی طاغوت بوده است (ر.ک: نحل: ۳۶ و مکارم شیرازی، ج ۱، ص ۲۲۱). قرآن کریم با بیان ویژگی سرسختی نسبت به کفار و رحمت و فروتنی در برابر مؤمنان، به عنوان خصلت محبتی و محبوبین خدا و همراهان رسول الله (صلی الله علیه و آله و سلم) (ر.ک: فتح: ۲۹ و مائده: ۵۴)، اهل ایمان را به مقاومت در مقابل سیاست های کفار و حفظ اقتدار و انسجام درونی فراخوانده است. از نظر قرآن کریم، هر اقدامی که در روابط سیاسی و اقتصادی، به سلطه‌ی کفار انجامد، حرام بوده (قرائتی، ۱۳۸۳ ش، ج ۲، ص ۴۱۷) و بر مسلمانان لازم است با کسب قدرت مادی و معنوی کافی، سبب هراس دشمن و مانع تحمیل ها و تهدیدهایش شوند (ر.ک: مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ ش، ج ۷، ص ۲۲۲ و ۲۲۵). امروز ایران با دو چالش اقتصادی مواجه شده که رفع آن ها با تحقق اقتصاد مقاومتی امکان پذیر است:

الف) نفوذ الگوی توسعه‌ی غربی و بحران های ناشی از آن

با ظهور ناکارآمدی نظام اقتصادی مارکسیسم، نظام اقتصادی سرمایه داری در ظاهر به عنوان کارآمدترین الگو، با شعار جهانی شدن اقتصاد، پیش روی جهانیان قرار گرفت (میرمعزی، ۱۳۹۰ ش، ص ۳۱ و ۳۹). سال ۱۹۴۴ میلادی، در کنفرانس برتون وودز، نظم اقتصادی بین المللی و نهادهای آن تعریف و صندوق بین المللی پول برای اداره‌ی نظام پولی بین المللی، و بانک

جهانی برای وام دادن به اروپا جهت بازسازی خسارات جنگ جهانی دوم ایجاد شد (ر.ک: استگر، روی، ۱۳۹۷، ص ۹). آمریکا بنیان‌گذار صندوق براساس منافع خود و جهان سرمایه‌داری بود (ر.ک: میرجلیلی، ۱۳۷۴، ص ۹۴). با بروز بحران‌های اقتصادی دهه‌ی ۱۹۷۰، نولیبرال‌ها درصدد ارائه‌ی نظریه‌ای کارآمد در شرایط جدید جهانی شدن برآمدند. ابتدای دهه‌ی ۱۹۸۰، برنامه‌ی توسعه‌ی نولیبرال جهانی بر مبنای «برنامه‌های اصلاح ساختاری» و «توافقات تجارت آزاد بین‌المللی» ارائه شد (ر.ک: استگر، روی، ۱۳۹۷، ص ۱۲ و ۱۱).

صندوق و بانک جهانی با توجیه الزامات برنامه‌های تعدیل ساختاری تحت‌عنوان برنامه‌های کاهش فقر و با مطالبه‌ی اجرای برنامه‌های نولیبرال از کشورهای در حال توسعه در قبال دادن وام (همان، ص ۱۲، ۱۵ و ۴۴)، سعی در تحکیم مبانی اقتصادی سرمایه‌داری غرب و در رأس آن، آمریکا داشتند (ر.ک: میرجلیلی، ۱۳۷۴، ص ۹۵). نظریه‌پردازان و حامیان اصلی نولیبرالیسم؛ یعنی مدیران شرکت‌های فراملی بزرگ، متخصصان روابط عمومی، روزنامه‌نگاران اثرگذار، لابی‌گران شرکتی، سیاستمداران و بازیگران معروف، گفتمان عمومی را از تصاویر ایده‌آل جهان مبتنی بر بازار آزاد و مصرف‌گرا پرنموده و در تعامل ماهرانه با رسانه‌ها، دیدگاه خود را ابزار ناگزیر برای تحقق جهان بهتر تصویر کردند تا این‌که اکثر نقاط دنیا تحت سیطره‌ی این تفکر درآمد (ر.ک: استگر، روی، ۱۳۹۷، ص ۱۲ و ۱۳).

اوایل دهه‌ی ۱۹۹۰، سازمان ملل دیدگاه توسعه‌ی انسانی و شاخص‌های آن را در رتبه‌بندی کشورها به کار برد. این دیدگاه، با تعریف توسعه به «فرآیند بسط انتخاب‌های انسانی در فضای اجتماعی قابلیت‌زا؛ برای نیل به زندگی بهتر»، ایجاد و تقویت قابلیت‌های انسانی نظیر سلامتی، دانش و مهارت و محور قرارگرفتن انسان در توسعه را تأکید نمود. با آغاز هزاره‌ی سوم، مباحث توسعه هزاره با تمرکز بر فقرزدایی، بهداشت، آموزش و برابری جنسیتی موردتوجه قرارگرفتند. برنامه‌های ایران پس از انقلاب اسلامی نیز به‌شدت متأثر از سیاست‌های بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول شد (ر.ک: غفاری، ۱۳۹۴، ص ۳۳، ۳۴ و ۴۱)؛ به دلیل این‌که ایران در آن مقطع زمانی، فاقد یک نقشه‌ی راه اقتصادی مبتنی بر هویت دینی-ملی بود.

در دهه‌ی ۱۳۶۰، جریان روشنفکری به‌ظاهر دینی نولیبرال در ایران نفوذ کرد و با اتصال به برخی نظریه‌پردازان نولیبرال انگلیسی و روشنفکران نولیبرال ایرانی خارج‌نشین و ائتلاف با گرایش‌های روشنفکری ایران، متصدی برخی مدیریت‌های میانی فرهنگی، مطبوعاتی و سیاسی شد. با تلاش رهبر جریان، حرکت شورای عالی انقلاب فرهنگی به نفع سیطره‌ی علوم انسانی مدرن بر نظام آموزشی کشور، منحرف شد. سپس دولت سازندگی، آگاهانه یا ناآگاهانه، اقتصاد نولیبرال را تحت عنوان نسخه‌های کارشناسی، مبنا قرار داد و دولت بعد به این رویکرد استمرار بخشید (ر.ک: زرشناس، ۱۳۹۸، ص ۳۰-۳۵، ۶۷ و ۷۸). از سال ۱۳۸۴ تا ۱۳۸۸ تلاش‌هایی در جهت اسلامی‌شدن اقتصاد صورت‌گرفت، اما از ۱۳۹۲، اقتصاد نولیبرال مجدداً تقویت شد.

سال ۱۳۹۵، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، سند «رفع فقر و توانمندسازی» بانک جهانی را دارای مبانی نظری-تجربی ارزشمند به‌منظور «عدالت‌بنیان‌کردن اقتصاد و توسعه‌ی عدالت اجتماعی»، به‌عنوان یکی از سیاست‌های اقتصاد مقاومتی، خواند و حذف هنجارهای اجتماعی و اجرای اصلاحات در نظام اداری، حقوقی و قضایی را که این سند،

۲. کتاب «توانمندسازی و کاهش فقر» نوشته‌ی دیپا نارایان.

توانمندسازی فقرا را منوط به آن دانسته، نقطه‌ی عطفی در سیاست‌گذاری‌های اقتصادی و اجتماعی تلقی کرد. در سند مذکور، توانمندسازی به معنای «بسط آزادی انتخاب و اقدام برای شکل‌دادن زندگی افراد»، به عنوان کلید منزلت انسان و حکمرانی خوب معرفی شده است (ر.ک: نارایان، ۱۳۹۵، ش، پیشگفتار، ص ۲۵، ۲۶ و ۴۲). سال ۲۰۱۵ م، «دستورکار ۲۰۳۰؛ برای توسعه پایدار»، به عنوان سند دگرگون‌سازی جهان، توسط سازمان ملل ارائه و دولت ایران آن را امضا نمود؛ حال آن‌که تداوم غربی‌سازی و حاکمیت سرمایه‌سالاری از اهداف واقعی این سند است (ر.ک: جهانیان، ۱۳۹۷، ش، ص ۵۸ و ۵۹).

پذیرش چنین اسنادی با قاعده‌ی نفی سبیل مغایرت داشته (ر.ک: نساء: ۱۴۱) و در حقیقت، قدرت‌های بزرگ جهان در پشت سازمان ملل، به دنبال ایجاد منظومه‌ی فکری، فرهنگی و عملی الزام‌آور برای دنیا و اعمال نفوذ هستند (ر.ک: بیانات رهبری در دیدار جمعی از اساتید و نخبگان؛ ۱۳۹۶/۳/۳۱؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=36930> و دیدار معلمان و فرهنگیان؛ ۱۳۹۶/۲/۱۷؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=36431>). این نفوذ سیاسی و فرهنگی در مراکز تصمیم‌گیر و تصمیم‌ساز کشور سبب شد موانعی بر سر راه مقاومت‌سازی اقتصاد ایران به وجود آید؛ نفوذی که رهبر انقلاب آن را خطرناک‌تر از نفوذ اقتصادی و امنیتی توصیف کرده بود (ر.ک: بیانات در دیدار فرماندهان سپاه؛ ۱۳۹۴/۶/۲۵؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=30791>). چراکه ایدئولوژی نظام سرمایه‌داری با ایدئولوژی اسلام در تضاد آشکار است. نظام سرمایه‌داری، مبتنی بر دئیسم، طبیعت-گرایی، انسان‌محوری، فردگرایی، فایده‌گرایی، رقابت برای نفع شخصی است. فردگرایی، مبنای انسان‌شناسانه‌ی سرمایه‌داری است (ر.ک: میرمعزی، ۱۳۹۰، ش، ص ۹۴، ۳۱ و ۱۵۸ و ایروانی، ۱۳۸۳، ش، ص ۹۶)؛ پیوند اجتماعی مدّ نظر نئولیبرالیسم، با ترجیح عشق به هم‌نوع بر عشق به خود در تقابل است (فسل، ۱۳۸۸، ش، ص ۱۰۵). در نگاه فردگرایانه‌ی نئولیبرالیسم، آزادی اقتصادی افراد، هدفی عالی بوده و فعالیت‌های اقتصادی در چارچوب نظم خودانگیخته سامان می‌یابد؛ لذا، بهترین کار برای دولت، کناره‌گیری و اقدام هنگام تهدید نظم خودسامان است (ر.ک: قنبرلو، ۱۳۹۸، ش، ص ۱۸۹ و ۱۹۰).

فایده‌گرایی، زیربنای اخلاقی نظام سرمایه‌داری است. در این نظام، سعادت فردی به معنای کم‌ترین رنج و بهره‌مندی از بیش‌ترین لذّت حسّی برآمده از مصرف کالا و خدمات، و سعادت اجتماعی، به معنای بیش‌ترین لذّت برای بیش‌ترین افراد بوده و سرجمع کلّ لذّت، نه چگونگی توزیع آن، اهمیت دارد. لذا، بی‌عدالتی و تبعیض اگر سبب افزایش سرجمع لذّت در جامعه شود مطلوب است. از دیدگاه سرمایه‌داری، نابرابری شرط حداکثرشدن رشد است؛ زیرا تمرکز ثروت در دست گروهی اندک، موجب افزایش پس‌انداز و سرمایه‌گذاری شده و افزایش سرمایه‌گذاری به رشد تولید می‌انجامد. نظام سرمایه‌داری ادّعا دارد که ربا عامل رشد اقتصادی است، لذا در این نظام حتّی با فرض عدم رشد اقتصادی، ربا تجویز می‌شود؛ زیرا مصلحت وام‌دهنده بر مصالح جمع مقدّم است (ر.ک: میرمعزی، ۱۳۹۰، ش، ص ۱۵۷، ۱۵۸، ۳۵۵، ۳۶۱ و ۴۰۸). در سرمایه‌داری، مجالی برای رعایت اخلاق در کار باقی نمی‌ماند. هدف از تولید، افزایش سود و هدف از مصرف، لذّت فرد است؛ تقاضای انسان، فراتر از نیازهای متعادل جسمی و روحی، و شامل نیازهای کاذب و افراط در نیازهای حقیقی است (ر.ک: ایروانی، ۱۳۸۳، ش، ص ۱۰۳، ۱۰۴ و ۱۱۶). عقل نئولیبرالی، ارزش هر چیز را براساس سود اقتصادی آن می‌سنجد؛ حتّی انسان‌ها شبیه کالاهای

^۱ دئیسم، جریان مذهبی متکی به دلیل عقلی است که ارتباطات مابعدالطبیعه را مطرود دانسته و معتقد است عقل می‌تواند بدون وحی و تعهد به مذهب، به وجود خدا آگاهی داشته باشد (ر.ک: هادوی‌نیا، ۱۳۷۸، ش، ص ۱۷۵).

قابل مبادله ارزش گذاری می شوند (ر.ک: قنبرلو، ۱۳۹۸ش، ص ۱۹۰). در نظام سرمایه داری، تمام زیرنظام ها باید در خدمت نظام اقتصادی باشند (ر.ک: میرمعزی، ۱۳۹۰ش، ص ۲۰۵).

نئولیبرالیسم ایرانی نیز به تبع ایدئولوژی های غرب مدرن و شبه مدرن، انسان محورانه، معتقد به حذف دین از مرکز ثقل حیات سیاسی-اجتماعی، مروج پلورالیسم، به دنبال شعارهای تعامل با دنیا، پرهیز از دشمن تراشی در عرصه بین الملل، خردگرایی و جذب و هضم فرهنگی و اقتصادی در نظام سلطه، و مخالف آرمان گرایی دینی و حتی غیردینی، مقوم بی-عدالتی، شکاف طبقاتی سرمایه دارانه و استثمار بوده و با شعار خصوصی سازی در پی تقویت سرمایه داری سکولار نئولیبرال است (ر.ک: زرشناس، ۱۳۹۸ش، ص ۴۶-۴۰). نظام سرمایه داری به دلیل گسستگی ارتباط آن با معنویت و اخلاق، همواره آثاری ناگوار در جوامع بشری به جا گذاشته است.

تعمیق نابرابری، کنترل بی سابقه جوامع توسط شرکت های بزرگ، تضعیف تأثیر دولت ها در تولید مایحتاج عمومی، تخریب محیط زیست، تقلیل شایستگی انسان به ثروت اندوزی، شکل گیری نوعی داروینسم اجتماعی به ظاهر موجه، تضعیف بنیه مالیاتی دولت (ر.ک: قنبرلو، ۱۳۹۸ش، ص ۱۹۴ و ۱۹۶)، بحران های شدید اقتصادی، عدم تولید داخلی کالاهای راهبردی در کشورهای در حال توسعه و آسیب ناشی از آن، فروپاشیدن شیوه های سنتی زندگی، نابودی معیشت کشاورزان کوچک، افزایش قدرت سرمایه گذاران جهانی، برون سپاری مشاغل تولیدی داخلی به کارگران خارجی، شکل گیری اعتراضات سراسری به جهانی شدن بازار (ر.ک: استگر، روی، ۱۳۹۷ش، ص ۸۴ و میرجلیلی، ۱۳۷۴ش، ص ۹۸-۹۵) عدم اطمینان به آینده، ناامیدی ناشی از افزایش نابرابری و بی عدالتی، تولید فیلم های خشن برای سود بیشتر، ایجاد و تشدید ناامنی و خشونت جهانی حاصل از تجارت آزاد اسلحه، استخدام زنان به عنوان نیروی کار ارزان و ابزار تبلیغ، رواج ابتذال فرهنگی، فروپاشی خانواده در غرب و جوامع متأثر از آن، بحران هویت و معنویت، شورش های اجتماعی ناشی از احساس پوچی و...، ماحصل نظام سرمایه داری بوده است (ر.ک: ملک زاده، ۱۳۹۷ش، ص ۱۵۷-۱۶۷).

علت العلل معضلات اقتصادی ایران نیز، ساخت اقتصاد غرب زده ی شبه مدرن و تحمیل شده از سوی استکبار است؛ که ره-آوردی جز بی عدالتی، شکاف طبقاتی، بحران مزمن رکودی تورمی و وابستگی فزاینده به نظام سلطه جهانی نداشته است (زرشناس، ۱۳۹۴ش، ص ۲۴۱). سرریز شدن اقتصاد سرمایه داری و مشکلاتش از غرب و آمریکا و تأثیرپذیری کشورها از آن، سبب شده خیلی از کشورها در صدد مقاوم سازی اقتصاد خود باشند (ر.ک: بیانات در جلسه تبیین سیاست های اقتصاد مقاومتی؛ ۹۲/۱۲/۲۰؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=25795>) ایران نیز برای رفع مشکلات اقتصادی و ممانعت از وقوع بحران هایی که جوامع غربی با آن مواجه شده اند، نیازمند اجرای الگوی اقتصادی بومی و منطبق بر ایدئولوژی اسلام و ارزش های انقلابی است.

ب) جنگ نرم اقتصادی

آمریکا در اثر کاهش شدید محبوبیت بین المللی ناشی از جنگ افروزی های متعدد، بحران های حاصل از نظام سرمایه داری، ظهور قدرت های اقتصادی و عوامل دیگر، در سراسیابی افول است. از آن جا که اجرای طرح های فرهنگی، نیازمند بستر اقتصادی است و خلل در توان اقتصادی می تواند وضعیت فرهنگی-اجتماعی و قدرت اقناع کنندگی کشورها را تضعیف کند و

آمریکا در چنین شرایطی قرار دارد (ر.ک: آدمی؛ قریشی، ۱۳۹۴ش، ص ۲۱۵-۱۹۶) و از طرفی، ایران مقابل سلطه‌گری ایالات متحده ایستاده و داعیه‌دار تمدن‌سازی اسلامی است؛ لذا، آمریکا و هم‌پیمانانش برای حفظ منافع خود و مهار ایران، به جنگ نرم اقتصادی رو آورده‌اند.

جنگ نرم اقتصادی؛ هرگونه الگوی رفتاری یا اقدام غیرخوشونت‌آمیز دشمن، مغایر با مبانی ارزشی و هنجارهای فرهنگ حاکم بر جامعه است تا ناتوانایی دولت در تأمین نیازها، رفاه و امنیت اقتصادی را، از طریق اقناع، به افکار عمومی القا نماید. ماهیت جنگ نرم اقتصادی را می‌توان مترادف با تضعیف یا فروپاشی باورها، ارزش‌ها و الگوهای رفتاری یک کشور در حوزه اقتصاد دانست. ایران در جنگ نرم اقتصادی کامل قرار گرفته؛ جنگی با ابزار تحریم، فشارهای اقتصادی، رسانه‌سازی در قالب تهاجم فرهنگی در بعد اقتصاد، محترکان، دلّالان و قاچاقچیان ارز و کالا. جنگی با هدف ارائه الگوی مصرف نظام سرمایه‌داری، تضعیف سرمایه‌گذاری در امور خدماتی و زیربنایی، ایجاد نارضایتی عمومی با تشدید بی‌عدالتی، اعتمادزدایی از بازار کار و سرمایه، تک‌محصولی کردن اقتصاد، تضعیف فرهنگ کار و نوآوری، تضعیف قبح فساد، ایجاد حس حقارت نسبت به تولید ملی، ممانعت از روابط اقتصادی منطقه‌ای، ایجاد زمینه‌ی هدایت ناصحیح اقتصاد کشور، ترویج عدم همراهی مردم با سیاست‌های اقتصادی دولت، تقویت فرار نخبگان و ... (ر.ک: سیف؛ خجسته، ۱۳۹۲ش، ص ۳۴ و ۱۱-۱۹). هدف نهایی از فشار اقتصادی، روانی و عملی، سیطره‌ی بر ایران است (ر.ک: بیانات در مراسم بیست‌ونهمین سالگرد ارتحال امام خمینی(ره)؛ ۱۳۹۷/۳/۱۴؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=39796>). پادزهر جنگ، اقتصاد مقاومتی است (ر.ک: بیانات در دیدار مردم قم؛ ۱۳۹۵/۱۰/۱۹؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=35367>). بررسی‌ها نشان می‌دهد از ۲۰۴ تحریم اعمال شده در جهان از ۱۹۱۴ تا ۲۰۰۰ میلادی، ۳۲ درصد آن‌ها به‌طور کامل یا جزئی مؤثر بوده‌اند. وجود ظرفیت‌های جذب سرمایه‌های خارجی و جایگزین‌های مناسب برای سرمایه‌گذاری در صنایع داخلی، تحریم را کاهش داده، و بهره‌وری و مشارکت اجتماعی مردم، آن را شکست می‌دهد؛ لذا، تحریم‌ها قابل تبدیل به فرصت هستند (ر.ک: قمری فرزاد، ۱۳۹۴ش، ص ۵۴). اقتصاد مقاومتی با بهره‌گیری از امکانات و فرصت‌های درونی، خروج سرمایه‌ها از رکود، اشتغال‌زایی و بهبود وضعیت کار و بازار، گسترش تعاملات تجاری با منطقه و جهان با حفظ منافع ملی، به‌کارگیری ظرفیت نخبگانی برای تولید محصولات دانش‌بنیان، مبارزه جدّی با قاچاق و مفاسد اقتصادی، فروش فرآورده‌های نفتی دارای ارزش افزوده و ...، تحریم‌ها را خنثی و هرگونه فشار اقتصادی را بی‌اثر می‌کند.

۳-۴-۲. بهره‌برداری بهینه از فرصت‌های اقتصادی کشور

ایران، یک قدرت بالقوه‌ی اقتصادی در جهان شناخته می‌شود؛ زیرا دارای وسعت جغرافیایی ممتاز، متنوع‌ترین اقتصاد منطقه، دوّمین ذخایر نفت و گاز جهان، منابع غنی معدنی و طبیعی، نیروی انسانی جوان، ماهر و نخبه و توانمندی تولیدات نظامی، مهندسی، پزشکی، نانوفن‌آوری، بیوفن‌آوری و فن‌آوری صلح‌آمیز هسته‌ای است. ایران با واقع شدن در نقطه‌ی اتصال آسیا، اروپا و نزدیکی آفریقا و همسایگی با ۱۵ کشور و اشتراک تاریخی، زبانی و دینی با کشورهای همسایه، منطقه و اسلامی، وجود ظرفیت حمل‌ونقل دریایی و توان صادرات گاز به بزرگ‌ترین بازارهای مصرف جهان، قادر به ایجاد ارتباط هدفمند با نهادهای اقتصادی منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای، برای دستیابی به رشد سریع اقتصادی و تقویت منافع ملی بوده (ر.ک: سمیعی‌نسب، ۱۳۹۳ش، ص ۱۳۶-۱۴۰ و آگهی؛ عبدی، ۱۳۹۷ش، ص ۱۱۷ و ۱۱۸) و با وجود این مواهب عظیم

خدادادی از توان لازم برای تبدیل شدن به قطب اقتصادی غرب آسیا برخوردار است. استفاده از این امکانات الهی برای افزایش عزت و اقتدار جامعه اسلامی مورد تأکید شریعت است. از دیدگاه قرآن کریم، انسان خلیفه‌ی خدا در زمین (بقره: ۳۰) و مأمور به آبادانی دنیا است (هود: ۶۱)؛ یعنی باید استعدادهای غیرقابل شمارشی که خدای متعال در طبیعت قرار داده را استخراج و از آن‌ها برای پیشرفت زندگی بشر استفاده کند. این مسؤولیت بشر است؛ چون خلیفه است و از لوازم خلیفه بودن انسان این است (بیانات در دیدار دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد؛ ۸۶/۲/۲۵؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3383>). رشد، هدفی عملیاتی برای آبادانی شهرها و تأمین عدالت و امنیت است (میرمعزی، ۱۳۹۰، ش ۱۸۶). بنابر روایت، دلیل امر خداوند به آبادسازی دنیا، تأمین نیازمندی‌های جامعه و قوام زندگی بشر است (ر.ک: نوری، ۱۴۰۸، ق، ج ۱۳، ص ۶۶). از منظر قرآن کریم، کفران و ناسپاسی نعمات الهی به زوال نعمت و عذاب گرسنگی، ترس و ناامنی می‌انجامد (ر.ک: قرائتی، ۱۳۸۳، ش ۶، ص ۴۶۵). با توجه به تأکید اسلام بر حفظ و بهره‌برداری بهینه‌ی منابع طبیعی و آبادانی اراضی و تأمین امنیت و نیازهای اساسی جامعه اسلامی، باید یک الگوی اقتصادی درون‌زا و برون‌گرا، که مسیر پیشرفت و عزت و اقتدار ایران را هموار می‌نماید، در کشور حاکم باشد.

۳. ضرورت گفتمان‌سازی اقتصاد مقاومتی توسط روحانیت

تحقق هر امری نیازمند لوازم متناسب با آن است. با توجه به اینکه اقتصاد مقاومتی بیش از تکیه بر اقتصاد، معطوف به حیطه‌ی فرهنگ است و اغلب رفتارهای اقتصادی ریشه در اخلاق و باورها دارند، لازمه‌ی تحقق این الگو گفتمان‌سازی آن است. برای درک ضرورت گفتمان‌سازی اقتصاد مقاومتی توسط روحانیت، ابتدا باید کاربرد گفتمان و گفتمان‌سازی را شناخت.

۳-۱. کاربرد گفتمان

گفتمان، قدرت، معرفت و حقیقت، دارای رابطه‌ی تعاملی هستند. و رای هر «گفتمان مسلط» شکلی از روابط فن‌آوری‌های قدرت نهان است. به تعبیر فوکو، هیچ دانشی بدون روابط قدرت محقق نمی‌شود (ر.ک: تاجیک، ۱۳۸۲، ش ۵۶). گفتمان و زور از مهم‌ترین ابزارهایی هستند که با آن‌ها مرزهای اجتماعی، سلسه مراتب اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، آرایش نهادها و الگوهای عادات و رفتارهای سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی تعیین، اصلاح و تعدیل شده و تغییر می‌یابند. گفتمان در انحصار نخبگان و قدرت‌های رسمی جامعه نیست؛ طبقات بی‌قدرت جامعه نیز در مواقع لزوم از این ابزار پر قدرت برای ناموجه جلوه دادن قدرت‌های رسمی، درهم‌ریختن هنجارهای تثبیت شده، متزلزل کردن مشروعیت نهادهای رسمی و شکستن گفتمان‌هایی که در تثبیت فرودستی آن‌ها نقش دارد، استفاده می‌کنند (عضدانلو، ۱۳۷۴، ش ۱۶ و ۱۷).

اقتناع ایدئولوژیک از مهم‌ترین کاربردهای گفتمان است. کاربرد درست و آگاهانه‌ی گفتمان، نیاز به زور و خشونت را مرتفع و قدرت مشروع را جانشین آن می‌کند. گفتمان وسیله‌ای برای برانگیختن احساسات نیز هست. مهم‌ترین ابزاری که با آن می‌توان احساسات را برانگیخت، اداره کرد یا در سکون نگه داشت، گفتمان است. توان گفتمان برای شکل دادن یا تغییر شکل جامعه، با زوج ابزاری اقتناع ایدئولوژیک و برانگیختن احساسات، سنجیده می‌شود (ر.ک: همان، ص ۲۰-۱۷). وسعت گیرندگان گفتمان از معیارهای تعیین‌کننده‌ی اقتدار گروه‌های اجتماعی است. اگر سخنرانان، توان اثرگذاری بر الگوهای ذهنی، طرز

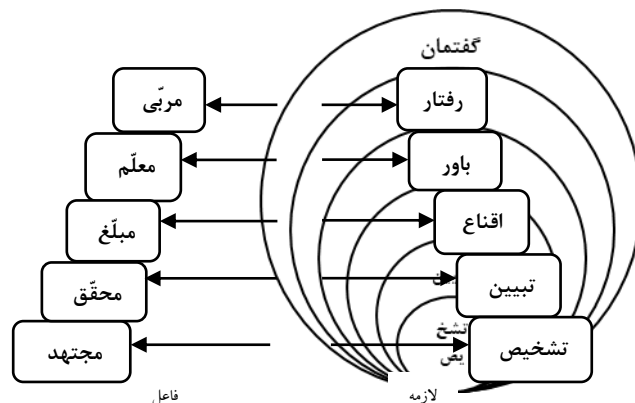
فکر و جهان بینی افراد را داشته باشند، می توانند اعمال آتی آنان را به طور غیرمستقیم کنترل کنند. کنترل اعمال دیگران از طریق هدایت قوای فکری آنان، شکل نهایی اقتدار است (ر.ک: ون دایک، ۱۳۷۷ش، ص ۸۱).

۳-۲. ضرورت گفتمان سازی مفاهیم دینی-انقلابی توسط روحانیت

خداوند «بیان» را به انسان تعلیم نمود (الرّحمن: ۴). سخن، کتابت و انواع استدلال های عقلی مبین مسائل مختلف و پیچیده، همه در مفهوم بیان جمع است. اگر نعمت بیان نبود دانش، تمدن، دین و اخلاق از نسلی به نسل دیگر منتقل نمی شد و پیشرفت نمی کرد. از این رو، خداوند پس از نعمت خلقت انسان، از تعلیم بیان سخن گفته است. سرّ بعثت پیامبر اکرم (صلی الله علیه و آله)، تلاوت قرآن، تزکیه نفوس از کفر و شرک و عقاید باطل و اخلاق و اعمال ناپسند، شرح و تفسیر قرآن و بیان صلاح امت و امر به مصالح و نهی از مفساد بوده است (طیب، ۱۳۷۸ش، ج ۱۳، ص ۴ و ۵).

تبلیغ به معنای نفوذ دادن تعالیم الهی در دل ها از طریق استدلال، انذار، بشارت و موعظه از برنامه های عمومی انبیاء بوده است (ر.ک: احزاب: ۳۹ و مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۱۷، ص ۳۳۰ و ۳۳۱)، در مکتب انبیاء، پرورش روحی و آموزش فکری، در کنار بینش و بصیرت مطرح است؛ زیرا علم و دانش زمانی نتیجه می دهد که همراه با بینش، حکمت، تزکیه و تقوا باشد. در حقیقت، تربیت انسان ها، از شؤون ربوبیت خدا و رسالت انبیاء است. (آل عمران: ۱۶۴ و قرائتی، ۱۳۸۳ش، ج ۲، ص ۱۹۰ و ۱۹۱، ج ۱، ص ۲۰۵ و ج ۴، ص ۹۱). علمای دین، به عنوان ورثه انبیاء (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۳۲)، موظف به تبیین و تحقق معارف دینی در جامعه هستند (ر.ک: مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۳، ص ۲۰۶ و بیانات رهبری در دیدار طلبان حوزه های علمیه؛ ۱۳۹۸/۲/۱۸؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=42475>). تبیین و روشنگری دینی، به معنای بیان آشکار و رساندن حقایق به روح و جان مردم، تکلیف دین شناسان جامعه است، که قرآن کریم از آن به عنوان «میثاق الهی» یاد کرده است. (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ج ۲۳، ص ۹۹-۱۰۱ و ج ۳، ص ۲۰۶ و ۲۰۷). خداوند متعال پیش از پیمان گرفتن از جاهلان برای فراگیری دانش، دانایان را متعهد به تعلیم نمود (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ج ۲، ص ۷۸، ج ۶۶). به تنقیح مناط قطعی، هر کتمان حق که سبب اضلال جمعی شود، موجب عذاب الهی است (ر.ک: مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ص ۲۰۷ و طیب، ۱۳۷۸ش، ج ۳، ص ۴۵۴).

برترین نیازمندی های امروز کشور نیازهای تبیینی، بصیرت افزایی و تحکیم معارف انقلاب و اسلام است (ر.ک: بیانات در دیدار جمعی از شاعران آئینی و مدّاحان خراسان؛ ۱۳۹۵/۴/۲۴؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=33819>) و حوزه های علمیه، به عنوان مراکز تعلیم اسلام، موظف به معرفت افزایی و تقویت گفتمان های انقلابی و تحقق اسلام در جامعه هستند؛ زیرا اسلام عبارت است از: هدایت، تعهد به عمل و استقرار توحید و حقایق اسلامی در متن جامعه (ر.ک: بیانات رهبری در دیدار طلبان حوزه های علمیه؛ ۱۳۹۸/۲/۱۸؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=42475>). بنابراین، نهاد روحانیت، مهم ترین عنصر گفتمان ساز و متوالی اصلی تعلیم و تربیت اسلامی است. این نهاد مردمی می تواند براساس الگویی از گفتمان سازی عمل محور (شکل ۲)، پس از تشخیص خط مشی های نظام توسط ولی فقیه، از مرحله تبیین معارف دینی و مفاهیم انقلابی تا تعمیق و رفتار سازی آن ها نقش آفرینی نماید.

شکل ۱- الگوی گفتمان سازی عمل محور (سبحانی و دیگران، ۱۳۹۴، ص ۵۵)

۳-۳. کارکرد اجتماعی گفتمان سازی مفاهیم دینی-انقلابی

در منظومه‌ی فکری رهبر معظم انقلاب، «واژه‌سازی» براساس مبانی نهضت، و به دنبال آن، «نهادسازی» به منظور پیگیری اهداف انقلاب اسلامی و ایجاد تحولات ساختاری در بخش‌های مختلف، یک امر ضروری محسوب می‌شود (ر.ک: بیانات رهبری در دیدار بسیجیان کرمانشاه؛ ۱۳۹۰/۷/۲۲؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=17559>). انتخاب عنوان اقتصاد مقاومتی و به طور کلی نام‌گذاری سال‌ها از سوی ایشان نیز گامی در این راستا است؛ تا با ایجاد گفتمان عمومی و حرکت و خواست جمعی، اهداف نظام محقق شوند. (ر.ک: بیانات رهبری در دیدار کارگران؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=36366>؛ ۱۳۹۶/۲/۱۰). اهمیت و کارکرد واژه‌سازی این است که با واژه‌سازی‌های متناسب با انقلاب اسلامی، منظومه‌ی مفهومی انقلاب ظرفیت‌های جدید یافته و با گفتمان سازی حول آن، فهم اجتماعی نسبت به این مفاهیم ایجاد می‌شود. با تشکیل نهادهای مرتبط و اصلاح نهادهای موجود، این مفاهیم تعیین اجتماعی پیدا کرده و نهادها با ایجاد روابط جدید اجتماعی در عملکرد خود ظرفیت‌های تازه برای نوآوری‌های مفهومی جدید ایجاد می‌کنند. استمرار این چرخه، مفاهیم انقلاب اسلامی را به گفتمان حاکم مبدل و در اذهان نهادینه می‌کند (ر.ک: سالاری، ۱۳۹۱، ش).

هدف از گفتمان سازی، رشد معرفت و اندیشه‌ی دینی در جامعه است که در صورت همراهی با احساس مسئولیت و تعهد، عمل به وجود می‌آورد؛ همان چیزی که پیغمبران دنبال آن بودند. (ر.ک: بیانات رهبری در دیدار با جمعی از طلاب و روحانیون؛ ۱۳۸۸/۹/۲۲؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8513>) تبدیل یک خواسته به گفتمان پذیرفته شده، اولین قدم برای تحقق آن است (ر.ک: بیانات در دیدار اساتید دانشگاه‌ها؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3019>؛ ۱۳۹۴/۴/۱۳)؛ در واقع، گفتمان یک جامعه مثل

۴. تشخیص: تعیین راهبردها و خط‌مشی‌ها توسط ولی‌فقیه در نظام ولایت فقیه، تبیین: پژوهش پیرامون راهبردها و معارف دینی متناسب با آن‌ها، تبلیغ: رساندن معارف به دل و جان مخاطبان و اقناع آن‌ها، تثبیت: باورسازی و تقویت خردورزی افراد، تعمیق: رفتارسازی باورها.

هواست که همه آن را تنفس می کنند (ر.ک: بیانات رهبری در سومین نشست اندیشه های راهبردی؛ ۱۳۹۰/۱۰/۱۴؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=18453>)؛ وقتی افکار عمومی شکل گرفت و گفتمانی در جامعه نسبت به مسأله ای به وجود آمد، به طور طبیعی مجریان و قانون گذاران و دست اندرکاران را به دنبال خود خواهد کشاند (بیانات رهبری در دیدار با رئیس و اعضای مجلس خبرگان رهبری؛ ۱۳۹۵/۳/۶؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=33198>).

گفتمان سازی و مفهوم پردازی، مکمل واژه سازی و نهاد سازی و زمینه ساز گذار از دولت اسلامی به جامعه ای اسلامی هستند. به دلیل ابتدای بیشتر واژه سازی ها و مفهوم پردازی های انقلاب اسلامی ایران بر معارف مشترک مذاهب اسلامی، باز شناخت این راهبرد و بررسی قابلیت تطبیق آن در سایر انقلاب های اسلامی و لوازم این الگوبرداری، می تواند انقلاب های اسلامی را به سوی شکل گیری امت واحدی اسلامی سوق دهد (ر.ک: سالاری، ۱۳۹۱ ش).

گفتمان سازی، یکی از الزامات تحقق اقتصاد مقاومتی است (ر.ک: بیانات رهبری در جلسه تبیین سیاست های اقتصاد مقاومتی؛ ۹۲/۱۲/۲۰؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=25795>) رهبر انقلاب در ضرورت تبیین مسائل اساسی کشور، از جمله اقتصاد مقاومتی، می فرماید: «تبیین اساس کار ما است. ما با ذهن ها مواجهیم، با دل ها مواجهیم؛ باید دل ها قانع شود. اگر دل ها قانع نشد، بدن ها به راه نمی افتد... باید تبیین کنید... در مسائل مهم کشور؛ در مسأله ای اقتصاد مقاومتی... مسأله ای آمریکا؛ برای خیلی ها روشن نیست.» (بیانات در دیدار جمعی از دانشجویان؛ ۱۳۹۵/۴/۱۲؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=33694>) یکی از مطالبات جدی ایشان از صاحبان منبرهای گفتنی و نوشتنی، ترویج دائمی فرهنگ متناسب با اقتصاد مقاومتی، از جمله فرهنگ صرفه جویی، فرهنگ کار و تلاش و فرهنگ مصرف تولیدات داخلی است (ر.ک: بیانات در دیدار مسؤولان نظام؛ ۱۳۹۴/۴/۲؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=30069> و بیانات در دیدار با رئیس جمهور و اعضای هیأت دولت؛ ۱۳۹۴/۶/۴؛ <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=30598>). تبیین اقتصاد مقاومتی و روشن ساختن مرزهای مشترک آن با اقتصاد اسلامی، کار روحانیت است. در صحنه ی عمل نیز، روحانیت است که می تواند خوداتکایی، رفع وابستگی اقتصادی به دشمن و توسعه ی مطابق با معیارهای اسلامی را برای مردم به صورت وظیفه ای مهم و مقدس معرفی نماید (مالک، ۱۳۹۵ ش، ص ۲۵۲).

نتیجه گیری

در این پژوهش، با تأکید بر بیانات رهبر انقلاب، به تبیین ضرورت تحقق اقتصاد مقاومتی و گفتمان سازی آن توسط روحانیت پرداخته شد؛ تا با روشن شدن اهمیت مقاومت سازی اقتصاد کشور و مسؤولیت شرعی روحانیت در ایجاد گفتمان اقتصاد مقاومتی، زمینه ی اجرای کامل سیاست های کلی آن فراهم گردد. ویژگی های اقتصاد مقاومتی که از بیانات رهبری استخراج شده، نشان می دهد این الگو با مهم ترین اهداف، مبانی و ارزش های نظام اقتصادی اسلام همسو بوده و الهام بخش این نظام است. به استناد ادله ی شرعی، بیانات رهبری و برخی شواهد تاریخی مبنی بر وجوب حاکمیت نظام ولایت الهی و

تحقق آموزه های دینی اقتصادی و تدابیر اقتصادی ولی فقیه، نفی نظام سلطه، جلوگیری از نفوذ اقتصاد سرمایه داری نئولیبرال و گفتمان بحران زای توسعه ی غربی و عواقب ناشی از سیاست های مادی گرایانه نهادهای بین المللی، مقابله با تحریم ها و فشارهای اقتصادی و جنگ روانی آمریکا و هم پیمانانش، و نیز لزوم بهره برداری بهینه از ظرفیت های علمی، انسانی، مالی و اقلیمی خدادادی بی نظیر و کم نظیر ایران، تحقق الگوی اسلامی و بومی اقتصاد مقاومتی امری ضروری است.

مستندات شرعی و بیانات رهبری بیانگر این است که روحانیت مهم ترین متولی تعلیم و تربیت اسلامی و گفتمان سازی مفاهیم دینی-انقلابی، از جمله اقتصاد مقاومتی، است. با توجه به این که الگوی ارائه شده از گفتمان سازی عمل محور، دربردارنده ی وظایف شرعی روحانیت در قبال جامعه ی اسلامی است، لازم است گفتمان سازی اقتصاد مقاومتی بر مبنای چنین الگویی صورت گیرد؛ به این معنا که روحانیت باید با تبیین، تبلیغ، تعلیم و تعمیق مداوم و عالمانه ی ابعاد اقتصاد مقاومتی و عقاید، احکام و اخلاق اقتصادی، بر بینش، گرایش و رفتار اقتصادی مردم اثر گذارد و این الگو را به خواست و باور عمومی تبدیل و زمینه ی تحقق کامل آن و در نتیجه رشد و پیشرفت، عزت و اقتدار جامعه ی اسلامی را فراهم نماید.

منابع

*قرآن کریم.

***نهج البلاغه**، ترجمه: محمد دشتی، قم: مؤسسه فرهنگی انتشاراتی قم، چاپ اول، بهمن ۱۳۷۹هـ.ش.

۱. آدمی، علی؛ قریشی، سیده مهدیه، «افول قدرت نرم آمریکا؛ شاخص ها و مؤلفه ها»، فصلنامه علمی- پژوهشی سیاست جهانی، دوره چهارم، شماره چهارم، زمستان ۱۳۹۴هـ.ش.

۲. آگهی، حسین؛ عبدی، فارس، «بررسی وضعیت کنونی منطقه آسیای جنوب غربی (مبانی هم گرایی منطقه آسیای جنوب غربی)»، فصل نامه مطالعات آسیای جنوب غربی، سال اول، شماره ۳، پاییز ۱۳۹۷هـ.ش.

۳. ابن بابویه، محمد بن علی، **کمال الدین و تمام النعمه**، تهران: نشر اسلامیه، چاپ دوم، ۱۳۸۰هـ.ق.

۴. امین خندقی، مقصود؛ جعفرنیا، فاطمه سادات، «چگونگی گفتمان سازی نظریه ی ولایت فقیه در محتوای برنامه های درسی نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران»، فصل نامه علمی-پژوهشی انقلاب اسلامی، سال ۱۱، شماره ۳۹، زمستان ۱۳۹۳هـ.ش.

۵. امین خندقی، مقصود؛ سعیدی رضوانی، محمود؛ قندیلی، سید جواد؛ پاک مهر، حمیده، «ماهیت گفتمان سازی آموزه های انقلاب اسلامی و ویژگی های آن در برنامه های درسی نظام آموزش و پرورش جمهوری اسلامی ایران»، فصل نامه کاربردی تعلیم و تربیت اسلامی، سال دوم، شماره ۳، پائیز ۱۳۹۶هـ.ش.

۶. ایروانی، «اخلاق اقتصادی از دیدگاه قرآن و حدیث»، مجله تخصصی الهیات و حقوق، شماره ۱۴، زمستان ۱۳۸۳هـ.ش.

۷. بی. استگر، مانفرد؛ کی. روی، راوی، **تاریخ مختصر نئولیبرالیسم**، ترجمه: محمد نصیری، انتشارات آکسفورد، چاپ اول، نشر زمینیان، نسخه ی الکترونیکی. اسفند ۱۳۹۷هـ.ش.

۸. تاجیک، «گفتمان، سیاست و اجتماع»، فصل نامه گفتمان، شماره ۸، تابستان ۱۳۸۲هـ.ش.

۹. جوادی آملی، عبدالله، مفاتیح الحیات، محقق: محمدحسین فلاحزاده و دیگران، قم: مرکز نشر اسراء، چاپ سی و پنجم، بهار ۱۳۹۱ هـ.ش.
۱۰. جهانیان، ناصر، «نقدی بر دستورکار ۲۰۳۰ برای توسعه پایدار»، فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد اسلامی، سال هجدهم، شماره ۷۲، زمستان ۱۳۹۷ هـ.ش.
۱۱. زرنشاس، شهریار، نئولیبرالیسم ایرانی و تهاجم فرهنگی، قم: دفتر نشر معارف (وابسته به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها با همکاری مرکز مطالعات راهبردی-فرهنگی ژرفا)، چاپ دوم، ۱۳۹۸ هـ.ش.
۱۲. _____، نقد حال (جستارهایی در قلمرو فرهنگ، اقتصاد و سیاست امروز ایران)؛ دفتر اول، قم: دفتر نشر معارف (وابسته به نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه ها)، چاپ اول، ۱۳۹۴ هـ.ش.
۱۳. سالاری، محمد مهدی، «جایگاه واژه سازی و نهاد سازی در تأسیس تمدن بزرگ اسلامی»، ۱۳۹۱ هـ.ش.
۱۴. سبجانی، صادق و دیگران، «اقتصاد مقاومتی در متن جامعه»، نشریه تربیتی-بصیرتی-معرفتی شجره طیبه صالحین، سال ۳، شماره ۹، مهر ۱۳۹۴ هـ.ش.
۱۵. سمیعی نسب، مصطفی، «دیپلماسی اقتصادی، راهبرد مقابله با تحریم های اقتصادی در منظومه اقتصاد مقاومتی»، فصلنامه علمی-پژوهشی آفاق امنیت، سال ۷، شماره ۲۵، زمستان ۱۳۹۳ هـ.ش.
۱۶. سیف، الله مراد؛ خجسته، محمد، «ظرفیت ها و محدودیت های مدیریت بحران در جنگ نرم اقتصادی دشمن علیه جمهوری اسلامی ایران»، فصلنامه مطالعات راهبردی بسیج، سال ۱۶، شماره ۶۰، پاییز ۱۳۹۲ هـ.ش.
۱۷. طیب، سید عبدالحسین، اُطیب البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات اسلام، چاپ دوم، ۱۳۷۸ هـ.ش.
۱۸. عضدانلو، حمید، «درآمدی بر گفتمان یا گفتمانی درباره ی گفتمان»، فصلنامه اطلاعات سیاسی و اقتصادی، شماره ۱۰۳ و ۱۰۴، ۱۳۷۵ هـ.ش.
۱۹. _____، «گفتمان، زور و جامعه»، فصلنامه اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۹۹ و ۱۰۰، ۱۳۷۴ هـ.ش.
۲۰. غفاری، غلام رضا، «آسیب شناسی و ناپایداری توسعه اجتماعی در ایران»، فصلنامه برنامه ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، شماره ۲۲، بهار ۱۳۹۴ هـ.ش.
۲۱. فراهیدی، خلیل بن احمد؛ العین، قم: انتشارات هجرت، چاپ دوم، ۱۴۱۰ هـ.ق.
۲۲. فصل، میشل، «نئولیبرالیسم در برابر لیبرالیسم»، فصلنامه گفتگو، شماره ۵۴، آذر ۱۳۸۸.
۲۳. قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن، چاپ یازدهم، ۱۳۸۳ هـ.ش.
۲۴. قرشی، سید علی اکبر، قاموس قرآن، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ ششم، ۱۳۷۱ هـ.ش.
۲۵. قمری فرزاد، فرهاد، «مدیریت تحریم های اقتصادی با تأکید بر اقتصاد مقاومتی»، اولین کنفرانس مدیریت و کارآفرینی در شرایط اقتصاد مقاومتی، تهران: ۲۸-۲۹ شهریور ۱۳۹۴ هـ.ش.
۲۶. قنبرلو، عبدالله، «نقد نئولیبرالیسم از منظر مکتب فرانکفورت»، دوفصلنامه علمی، سال دهم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۸ هـ.ش.
۲۷. کلینی، محمد بن یعقوب بن اسحاق، الکافی، مصحح: علی اکبر غفاری؛ محمد آخوندی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، چاپ چهارم، ۱۴۰۷ هـ.ق.

۲۸. مالک، محمد رضا، اقتصاد مقاومتی و نقش روحانیت در پیشبرد آن، قم: وثوق، چاپ اول، ۱۳۹۵-ش.
۲۹. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، بحار الأنوار، بیروت: نشر دار احیاء التراث العربی، چاپ دوم، ۱۴۰۳-ق.
۳۰. مصباح یزدی، محمد تقی، نگاهی گذرا به نظریه‌ی ولایت فقیه، قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، چاپ سی و یکم، تابستان ۱۳۹۶-ش.
۳۱. مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران: نشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ اول، ۱۳۷۴-ش.
۳۲. ملک زاده، محمد، «تأثیر سقوط اخلاقی نظام سرمایه داری بر تولید و گسترش خشونت در آمریکا»، فصل نامه علمی-پژوهشی علوم سیاسی (باقرالعلوم)، سال ۲۱، شماره ۸۲، تابستان ۱۳۹۷-ش.
۳۳. میرجلیلی، سید حسین، «بحران هویت بانک جهانی و صندوق بین المللی پول»، فصل نامه اطلاعات سیاسی-اقتصادی، شماره ۱۰۱ و ۱۰۲، ۱۳۷۴-ش.
۳۴. میرمعزی، سید حسین، نظام اقتصادی اسلام؛ مبانی، اهداف، اصول راهبردی و اخلاق، تهران: سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی، چاپ اول، ۱۳۹۰-ش.
۳۵. نارایان، دیپا، توانمندسازی و رفع فقر؛ کتاب مرجع بانک جهانی، ترجمه: فرزاد پوراصغر سنگاچین؛ جواد رمضانی، تهران: انتشارات کریم خان زند، چاپ اول، ۱۳۹۵-ش.
۳۶. نوری، حسین بن محمد تقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل، مصحح: مؤسسه‌ی آل البیت علیهم السلام، قم: مؤسسه‌ی آل البیت علیهم السلام، چاپ اول، ۱۴۰۸-ق.
۳۷. ون دایک، تیون ای، «اقتدار، گفتمان و دسترسی؛ بحثی در باب کارکردهای اقتدارگرایانه گفتمان و تحلیل زبان-شناختی محتوای آن»، ترجمه: مجید خسروی نیک، مجله گفتمان، شماره ۲، پاییز ۱۳۷۷-ش.
۳۸. هادوی نیا، علی اصغر، «دئیسم و اصول نظام سرمایه داری»، کتاب نقد، شماره ۱۱، تابستان ۱۳۷۸-ش.
۳۹. پایگاه اطلاع رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله العظمی خامنه‌ای: <http://farsi.khamenei.ir>